

**Identificació nacional:
causa o conseqüència?
Els efectes del debat
sobre la independència en
la identitat dels catalans**

**Raül Tormos
Jordi Muñoz
Maria José Hierro**

**Centre
d'Estudis
d'Opinió**

**Generalitat
de Catalunya**

© Centre d'Estudis d'Opinió (CEO)

No es permet la reproducció total o parcial d'aquest document, ni el seu tractament informàtic, ni la seva transmissió en qualsevol forma o per qualsevol mitjà, ja sigui electrònic, mecànic, per fotocòpia, per registre o altres mètodes, sense permís del titular del Copyright.

Autors

Raül Tormos (Centre d'Estudis d'Opinió)

Jordi Muñoz

Maria José Hierro

Primera edició: Maig 2015

Continguts

Resum	5
Agraïments	5
Introducció	6
Identificació nacional, canvi i la seva mesura	8
Explicació endògena de la identitat nacional	9
Canvi en les preferències i la identitat	11
Hipòtesis i mecanismes	15
Anàlisi empírica: un model per mesurar relacions recíproques	18
Resultats	20
Conclusions	25
Referències bibliogràfiques	26

Resum

Recentment hem observat una transformació abrupta de les preferències dels catalans respecte a l'organització territorial de l'Estat. Un ampli segment de la població que prèviament estava a favor d'aconseguir més autogovern per a Catalunya dins l'estat espanyol, ara opta per la independència. Aquest canvi tan ràpid ha produït un desfasament entre la identificació nacional i les preferències territorials dels ciutadans: cada cop més gent amb identitats duals es mostra favorable a la independència. Però recentment, la identificació nacional dels individus sembla estar també canviant per adaptar-se a les noves preferències sobre l'organització territorial de l'Estat. En aquest treball defensem que el cas català desafia la visió primordialista de la identitat, entesa com un element estable i exogen. En canvi, dóna la raó a l'aproximació constructivista, segons la qual la identitat és mal-leable i endògena als processos polítics. Tradicionalment havíem entès la identitat com un factor explicatiu de les preferències sobre l'autogovern, però ara sembla que, almenys en part, el vincle causal s'hagi capgirat i siguin les preferències les que influeixin sobre la identitat. En aquesta recerca utilitzem la sèrie temporal del Baròmetre d'Opinió Política del Centre d'Estudis d'Opinió (CEO, 2005-2014) i una enquesta del *Centro de Investigaciones Sociológicas* (CIS, 2001), i apliquem models d'equacions estructurals no-recursius per mostrar com existeix una relació de causalitat recíproca entre preferències per la independència i identificació nacional, i com el camí causal de les preferències a la identitat ha anat guanyant importància en els darrers temps.

Agraïments

Volem donar les gràcies al Prof. Dr. Willem Saris per la seva ajuda i comentaris, així com a André Pirralha pels seus suggeriments, i als participants en el workshop "The politics of identity adoption and change" celebrat el 13 d'octubre de 2014 a l'IBEI.

Identificació nacional: causa o conseqüència? Els efectes del debat sobre la independència en la identitat dels catalans

Introducció

Aquesta recerca té com a propòsit principal contradir l'assumpció tradicional que la identificació nacional és només, o principalment, una característica exògena a les actituds polítiques; la omnipresent causa de les preferències respecte l'organització territorial de l'Estat i el comportament polític als estats multinacionals (e.g. Chernyha i Burg 2012, Clots-Figueras i Masella 2013). Analitzant el cas català concloem que la identitat també pot ser endògena al procés polític, i resultar afectada per canvis conscients en la formació de preferències.

En aquest treball examinem les transformacions recents en les preferències territorials i la identificació amb Catalunya i Espanya de la població catalana. Durant els darrers deu anys, el debat sobre l'organització territorial de l'Estat ha estat força present a l'agenda política. Una cadena d'esdeveniments, alguns dels quals relacionats amb la reforma, aprovació i posterior reinterpretació o anul·lació d'una part de l'Estatut d'Autonomia per part del Tribunal Constitucional, ha motivat la presència constant de l'anomenada "qüestió nacional" a l'agenda legislativa, política i mediàtica. Un ampli segment de la població catalana, que anteriorment estava a favor d'obtenir més autonomia per Catalunya dins l'estat espanyol, des de 2010, s'inclina en favor de la independència.

El que resulta més interessant, tanmateix, és que aquest canvi relativament sobtat en el suport a la independència no va estar precedit per un canvi similar en la identificació nacional dels catalans. Per tant, una quantitat considerable de ciutadans amb graus diversos d'identificació dual espanyola i catalana va començar a donar suport a la independència. No obstant això, pocs anys després que les actituds pro-independentistes comencessin a créixer, les enquestes van mostrar també un canvi abrupte en la identificació nacional. Les identificacions exclusivament catalanes augmentaven del 20% al 30% durant l'any 2012.

Aquest procés suposa un qüestionament de l'assumpció que la identificació nacional és estable al llarg de la vida i exògena a les preferències i el comportament polític dels ciutadans. En aquesta recerca aportem evidències que la identificació nacional és en realitat un element mal·leable, que eventualment pot esdevenir endogen al procés de formació de les preferències polítiques. Analitzem un seguit d'enquestes de la població catalana (2001-2014) del CEO i del CIS, i hi apliquem models no-recursius d'equacions estructurals per tal d'operacionalitzar una relació causal recíproca entre preferències per la independència i identificació nacional. Els resultats d'aquesta anàlisi mostren com, a banda del camí causal habitual que va de la identificació a les preferències, la identificació nacional es veu influïda per les preferències independentistes. És el que anomenem el camí causal 'no convencional' que, segons indiquen els nostres resultats, ha guanyat importància relativa recentment.

En la primera secció d'aquest treball discutim els conceptes d'identificació nacional, canvi en la identificació nacional, i l'instrument que utilitzem per mesurar la identificació. A continuació, revisem els estudis previs que han tractat la identitat ètnica/nacional com a variable endògena. Tot seguit, presentem el cas català i discutim la situació actual. També presentem evidències empíriques

exploràtores que ens porten a plantejar la hipòtesi que el suport a la independència i la identificació nacional estan relacionades recíprocament, i que cada cop té més importància la manera com les preferències influeixen en la identitat.

Primer, efectuem una anàlisi exploratòria per descobrir els símptomes d'un hipotètic procés d'endogeneïtzació de la identificació nacional. Una condició necessària per a determinar la presència d'efectes causals és l'ordre cronològic: la causa ha de ser prèvia a l'efecte. Tenint això present, utilitzem la sèrie històrica d'enquestes de tall transversal del CEO per a estudiar l'evolució de les preferències secessionistes i la identificació nacional. L'anàlisi mostra com un canvi abrupte en les preferències territorials de la població ha precedit un canvi posterior en la identificació. Realitzem també anàlisis addicionals per fer aflorar possibles símptomes d'una causalitat revertida. Els resultats de les regressions de la identitat en les preferències al llarg del temps indiquen que s'ha produït una inflació recent dels efectes, la qual cosa pot haver-se degut a la presència d'efectes causals revertits. En canvi, quan fem la regressió de l'origen familiar en les preferències no es detecta una inflació tan intensa dels efectes. Prenem aquests senyals com evidència indirecta que les preferències territorials i la identificació nacional estan immerses de manera creixent en una relació recíproca de causalitat.

Segon, per aportar evidències més directes de la causalitat recíproca entre identitat i preferències, definim un model d'equacions estructurals no-recursiu. Repetim una versió d'aquest model en diferents punts en el temps per explorar si la naturalesa d'aquesta causació recíproca ha canviat en la direcció d'una creixent endogeneïtzació de la identitat nacional. Els nostres resultats indiquen que la identificació nacional i les preferències territorials estan immerses en un bucle causal. El camí causal més fort encara va de la identificació nacional a les preferències secessionistes. Però, en temps recents, el camí causal invers, de les preferències secessionistes a la identificació nacional, ha anat adquirint cada cop més importància.

A l'última part de l'article, resumim els resultats, discutim les seves implicacions per a la comprensió de la política de la identitat, i suggerim línies per futures recerques dirigides a testar de forma directa el mecanisme causal.

Identificació nacional: causa o conseqüència? Els efectes del debat sobre la independència en la identitat dels catalans

Identificació nacional, canvi i la seva mesura

En aquesta recerca examinem els canvis en la identificació nacional. Definim la identificació nacional com la vinculació cognitiva (avaluativa i afectiva) que uneix subjectivament els individus amb la nació (Hierro 2013).

Específicament, ens centrem en l'anàlisi de la *identificació* individual, en oposició a la *identitat* individual. El concepte d'identificació té dues avantatges importants sobre el concepte d'identitat: la identificació pot ser operacionalitzada més fàcilment, i no pressuposa similitud de l'individu amb d'altres (Brubaker i Cooper 2000). Els individus poden identificar-se amb grups als quals no necessàriament pertanyen en base a característiques objectives rellevants, i això és així perquè la condició necessària per a la identificació no és la similitud, sinó la vinculació psicològica (Hyman and Singer 1968).

Mentre els canvis en la identificació poden tenir lloc en dimensions diferents (la categoria d'identificació, el contingut, la rellevància o la intensitat), aquí ens centrem en els canvis que tenen lloc en la categoria d'identificació. Es poden definir dos tipus de canvis en la categoria d'identificació: l'addició d'una nova categoria, o la substitució d'una categoria per una altra. Aquest segon tipus de canvi implica el pas psicològic per part de l'individu de sentir-se emocionalment vinculat a una nació a sentir-se emocionalment vinculat a una altra, o enlloc d'això el canvi d'ordre en la jerarquia de la seva identificació amb dues comunitats polítiques. Aquest procés és força exigent psicològicament, atès que pot implicar que l'individu es desvinculi d'un element que havia estat central per la seva persona fins aquell moment. Això suposa que aquests tipus de canvis haurien de ser menys habituals al llarg de la vida de les persones, i en canvi haurien d'ocórrer més freqüentment entre diferents generacions¹.

Com hem dit anteriorment, aquests canvis són examinats en un context específic de tipus multinacional en què les persones poden escollir entre dues categories d'identificació: Espanya i Catalunya². Per mesurar el canvi en la identificació nacional, utilitzem l'indicador bipolar clàssic, que permet als individus expressar la seva identificació nominal amb aquestes dues entitats. El text literal de l'indicador és:

---

¹ Això explicaria, per exemple, per què l'assimilació ha estat normalment entesa com un procés a llarg termini, que té lloc fonamentalment de forma inter-generacional (Alba i Nee 1997).

² És important fer constar que quan les persones es vinculen subjectivament a dues categories territorials, poden tenir idees diferents sobre com estan relacionades aquestes dues categories. Els individus poden ordenar jeràrquicament les dues categories, i entendre que una està subordinada i niuada en una altra, o en canvi, poden pensar que les dues categories territorials són diferents i separades i no poden ser ordenades jeràrquicament perquè es troben situades al mateix nivell jeràrquic (Bonet 2014).

“Amb quina de les següents frases se sent més identificat/ada: em sento...”

La resposta utilitza una escala ancorada que presenta categories alternatives d'identificació en forma exclusiva (“només espanyol/a”, “només català/na”) o inclusives (“més espanyol/a que català/ana”, “tan espanyol/a com català/ana”, “més català/ana que espanyol/a”).

L'ús d'aquest indicador, que va ser originàriament concebut per capturar l'existència d'un conflicte etno-territorial (Moreno, Arriba i Serrano 1998, 70), aporta un avantatge crucial a l'hora d'avaluar el canvi en la identificació nacional en un context en el que hi ha dues entitats territorials competint per ser presentades com a nacions a l'individu. Mentre que un canvi de “només espanyol” a “més espanyol que català” té ple sentit i és clarament interpretable, si utilitzéssim una escala 0-10 d'identificació amb Catalunya o Espanya, tindriem més problemes per interpretar salts entre posicions.

Explicació endògena de la identitat nacional

Malgrat els diversos intents de fer reviure el primordialisme (Van Evera 2001), avui dia hi ha un ampli consens a les ciències socials sobre la idea que les identitats són construïdes, i poden ser reestructurades i reinterpretades social i políticament (Chandra 2001). Tot i aquest consens, cal destacar que el constructivisme no pressuposa un canvi sense restriccions (Chandra 2012).

Pel que fa a la identificació nacional, podem enumerar fins a tres factors que limiten la possibilitat de canvi en la categoria d'identificació nacional. Primer, la idea de nació és ubiqua a la vida de les persones. La identificació individual amb la nació és internalitzada a una edat molt primerenca, com a resultat del procés de socialització (Hess i Torney 1967, Bandura 1969, Sears i Funk 1999, Barret 2007). A més, la identificació nacional és contínuament subratllada i reproduïda (Billig 1995), convertint-se en central a la vida de les persones i, com a conseqüència, difícil de modificar. Segon, moltes persones acaben vivint en el mateix país en el que van néixer i créixer. Com a resultat, mai es troben en la situació en que han d'escollir entre diferents nacions a les que vincular-se. Tercer, les identitats són resistents als canvis institucionals (Darden properament; Peishakin 2013, Balcells 2013). I això és així perquè els llegats culturals de les institucions que formen identitats són reproduïts inter-generacionalment a través d'un dels més importants, sinó el més important agent de socialització política: la família.

Dit això, es poden albirar diferents circumstàncies en les quals el canvi pot ser possible. Com ja hem mencionat, en aquest treball ens ocupem de les circumstàncies en les que l'existència d'un repertori d'objectes d'identificació (i.e. nacions) fan que el canvi en la categoria d'identificació sigui possible, atès que els individus es poden sentir vinculats a més d'una idea de nació. A països multi-nacionals

Identificació nacional: causa o conseqüència? Els efectes del debat sobre la independència en la identitat dels catalans

com Canada, Regne Unit, Bèlgica, o Espanya, els ciutadans de Quebec, Escòcia, Flandes, Catalunya o el País Basc poden escollir, conscient o inconscientment, amb quina de les dues comunitats nacionals volen sentir-se vinculats, o poden també identificar-se amb les dues.

L'existència d'un repertori de nacions pot entendre's com una pre-condició pel canvi. Permet que la variació en la categoria d'identificació sigui susceptible de tenir lloc. Però, què és el que motiva la transformació en la identificació dels individus? I, en concret, què motiva els canvis en la identificació nacional en contextos multinacionals?

La literatura sobre identitat ètnica aporta una explicació del canvi en la identitat que també pot contribuir a donar explicacions sobre les causes del canvi en la identificació nacional dels individus. Els canvis en la identitat (definitos com a canvis en la rellevància o *saliency*, o en l'activació de les identitats ètniques) han estat vistos habitualment en la literatura com a canvis conscients extrínsecament motivats (Laitin 1998). Segons aquesta visió més instrumentalista, els individus decideixen canviar la seva identitat després de fer un càlcul racional dels costos i beneficis de mantenir-se lleial a una identitat ètnica, o canviar-la. La decisió està constreta per circumstàncies polítiques i socials, i més específicament per les decisions que prenen els altres (Bates 1983, Laitin 1989, 1998, Chandra 2004, Rendon 2007). Per tant, el comportament estratègic de les elits jugaria un paper rellevant (Bates 1983, Chandra 2004, Laitin 1998, Posner 2004). Les elits són vistes com a venedores d'identitat, instrumentalment motivades, que "juguen a la carta ètnica" en la mesura en que l'acció de mobilitzar (activar) un grup ètnic en particular els aporta algun tipus de benefici, habitualment vinculat a guanys electorals (Eifer, Miguel i Posner 2010). Malgrat les diferències culturals i demogràfiques del grup ètnic (per exemple, en la grandària) condiciona les estratègies dels *emprenedors polítics* per a la mobilització ètnica (Posner 2004, Chandra 2004, Dickson i Scheve 2010), aquestes variables també poden ser modificades canviant els propis límits del grup ètnic (Wimmer 2007). Així, les diferències culturals entre individus i grups poden ser ignorades o disminuir de manera que es puguin formar coalicions ètniques guanyadores (Posner 2004, Chandra 2004).

Els estudis que investiguen l'efecte de la descentralització política, i la implementació de polítiques lingüístiques en contextos multinacionals ofereixen explicacions alternatives als canvis en la identificació nacional. Aquestes recerques apunten a mecanismes no-racionals de canvi en la identitat i, en particular, a l'exposició i a l'experiència (Martínez-Herrera 2002, Aspachs-Bracons et al. 2008), i a l'adoctrinament (Miley 2006). D'acord amb aquests estudis, l'exposició a la llengua vernacular a l'escola, l'adoctrinament a través de cursos d'història i geografia, i l'experiència d'estructures polítiques descentralitzades haurien fet possible que la identificació nacional dels individus amb la comunitat política subestatal (nació sense estat) hagués incrementat a expenses de la identificació amb la nació de l'estat (estat-nació) (Martínez-Herrera 2002, Guibernau 2006, Aspachs-Bracons et al. 2008). Com als altres estudis, també aquí les elits serien presentades com a actors estratègics que decidirien mobilitzar o activar la identitat nacional alternativa per a incrementar els seus guanys electorals (Bracanti 2006, Martínez-Herrera 2010).

Una altra explicació per als canvis en la identificació nacional en contextos multinacionals apunta a mecanismes emocionals de naturalesa psicològica (Hierro 2013, Hierro i Gallego properament) que apareixen quan les elits polítiques activen el conflicte en la dimensió identitària. D'acord amb aquesta perspectiva, el canvi individual en la identificació nacional seria una conseqüència de l'activació del conflicte polític de la dimensió centre-perifèria, més que el resultat d'intents calculats i deliberats per part de les elits per canviar la identificació individuals.³

Totes aquestes explicacions del canvi d'identificació qüestionen l'enfocament primordialista i la idea que la identificació dels individus es forma de manera determinista, que és estable i exògena. En canvi defensen que la identificació nacional és el resultat endogen dels processos polítics. La nostra recerca s'emmarca dins la literatura constructivista i mostra que els processos de canvi d'identificació no són només extrínsecament motivats, sinó també intrínseca, fruit de canvis en les preferències respecte a l'organització de l'estat.

Canvi en les preferències i la identitat

El suport a la independència ha crescut molt significativament en l'opinió pública catalana. Mentre el 2005 només el 13% dels catalans escollia una Catalunya independent d'entre les quatre opcions de relacions institucionals Catalunya-Espanya (les altres tres eren federalisme, autonomia o regionalisme), l'any 2012 la xifra s'havia triplicat fins arribar a prop del 45% (Serrano 2013). Aquest procés ha anat acompanyat d'un moviment social molt actiu en favor de la independència que va organitzar diverses manifestacions massives i altres activitats de protesta durant el període de 2009-2014 (veure Muñoz i Guinjoan 2013). També s'ha produït un canvi en la posició d'actors polítics clau, com el cas de la coalició governant CiU que gradualment va anar canviant des de demanar més autonomia fins a postures independentistes.

L'explicació d'aquest canvi en l'opinió pública catalana és complexa i no es pot reduir a una sola causa. En un altre treball (Muñoz i Tormos 2015) ens hem ocupat de les fonts del canvi, i defensem que el creixement recent del suport a la independència té tres possibles arrels: la frustració política de la voluntat d'aconseguir més autogovern dins d'Espanya, els raonaments de caràcter econòmic (vinculats al dèficit fiscal i la crisi econòmica) i l'agència de les elits polítiques, que han aportat senyals o *cues* als seus seguidors.

En aquest context, les enquestes mostren un canvi abrupte en el suport a la independència i també, més recentment, en la identificació nacional de la població catalana. No obstant això, tan l'ordre

---

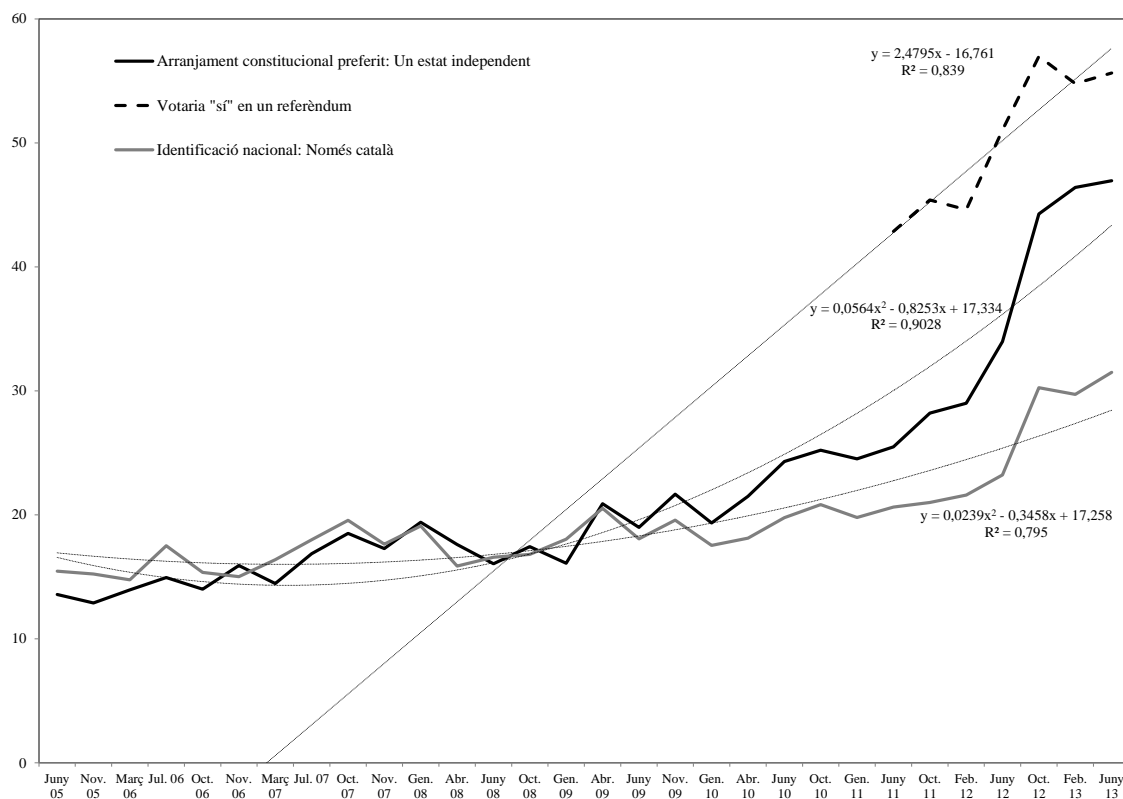
³ La recerca sobre conflicte ètnic violent també mostra com el conflicte pot acabar donant forma a la identitat ètnica (veure Fearon i Laitin 2000, Kalyvas 2008, Balcells 2012, Rohner, Thoering i Zilibotti 2013).

Identificació nacional: causa o conseqüència? Els efectes del debat sobre la independència en la identitat dels catalans

cronològic d'aquests canvis com la dinàmica de la relació entre els dos factors suggereixen que la identitat podria ser cada cop més endògena a les preferències. En aquesta secció presentem algunes evidències exploratòries que van en aquesta direcció, mentre en la següent secció abordem de forma més directa la relació de causalitat recíproca entre identificació i suport a la independència.

Ordre causal

En termes causals, la causa ha de precedir l'efecte. En la nostra recerca, aquest principi significa que les preferències territorials haurien de canviar en primera instància, i només després hauríem d'observar un ajustament corresponent en la identificació nacional. Existeix en realitat una associació entre el canvi en les preferències territorials i el canvi en la identificació nacional al llarg del temps? En el gràfic 1, explorem la dinàmica de la identificació nacional i les preferències per la secessió per veure fins a quin punt evolucionen conjuntament al llarg d'un període de vuit anys (juny 2005-juny 2013). El gràfic inclou equacions per descriure l'evolució de les preferències per la secessió (arranjament constitucional preferit) i la identitat nacional catalana exclusiva. Ambdues poden ser caracteritzades amb una funció polinòmica i per seguir un creixement acusat en temps recents, en el cas de les preferències per la secessió la corba de creixement comença abans i és més pronunciada.

Gràfic 1. Evolució de les preferències per la secessió i la identitat nacional exclusivament catalana

La relació entre preferències i identitat que s'observa en el gràfic pot ser caracteritzada per seguir tres fases o etapes. La primera es podria denominar el període "normal", i s'estendria des de l'inici de la sèrie fins a juny de 2009. Anomenaríem aquest període com a "normal" perquè probablement ha esdevingut la situació més habitual des dels inicis de la democràcia, caracteritzat per una gran coincidència entre identitat i preferències (Bond 2000). El percentatge d'independentistes i el dels que es consideren exclusivament catalans són molt similars. És una època en que la identificació nacional juga un rol predominantment exogen. Sentir-se exclusivament o només català és probablement la principal font de la voluntat d'independència. Durant aquests anys, identitat i preferències evolucionen de forma similar, com si fossin cointegrades. No hi ha pràcticament cap tendència a les dues sèries, només un lleuger increment "natural" probablement degut als efectes del reemplaçament generacional, atès que les cohorts més joves se senten més catalanes i prefereixen la secessió amb més intensitat que les de més edat.

Després del període "normal", ve un temps de creixent "incongruència" entre preferències i identificació des de novembre de 2009 fins a juny de 2012. L'evolució de la identificació nacional i les preferències territorials deixa d'estar tan interconnectada. Les preferències independentistes incrementen a un ritme més ràpid, mentre la identificació nacional exclusivament catalana augmenta a un pas més lent. Aquesta és una fase de creixent desalineament a nivell agregat entre identitat i preferències, que condueix a una probable dissonància cognitiva: ciutadans amb identitats duals que esdevenen favorables a la independència.

Aquesta fase va seguida d'un període d'augment creixent de la identificació exclusivament catalana, des d'octubre de 2012. En aquesta època, ambdues sèries experimenten un fort increment, i les seves dinàmiques tornen un altre cop a estar correlacionades.

La identificació nacional d'un segment important de població comença a canviar en la línia d'un "encaix" amb les noves preferències territorials en favor de la independència. Tot i això, el ritme del canvi no és suficient per escurçar la distància entre les dues sèries. Aquesta fase implica un creixement potencial de la endogeneïtat en la identificació nacional. La distància entre preferències i identitat continua existint –de fet augmenta–, però podríem pensar que si el ritme de "conversions" cap a una identitat exclusivament catalana continua en el futur i el suport a la independència s'estabilitza, les dues línies podrien, de nou, convergir.

Inflació dels efectes

L'ordre cronològic entre el canvi en les preferències i el posterior ajustament de les identitats apunta en la direcció d'un possible procés de causalitat inversa. Si prenguéssim l'aproximació tradicional al rol causal de la identificació nacional podríem conceptualitzar-la exclusivament com a un factor exogen a les preferències territorials. Fent aquest exercici, podríem després aplicar el mètode estadístic de la regressió per estimar-ne els efectes causals. Si féssim això, podríem també utilitzar

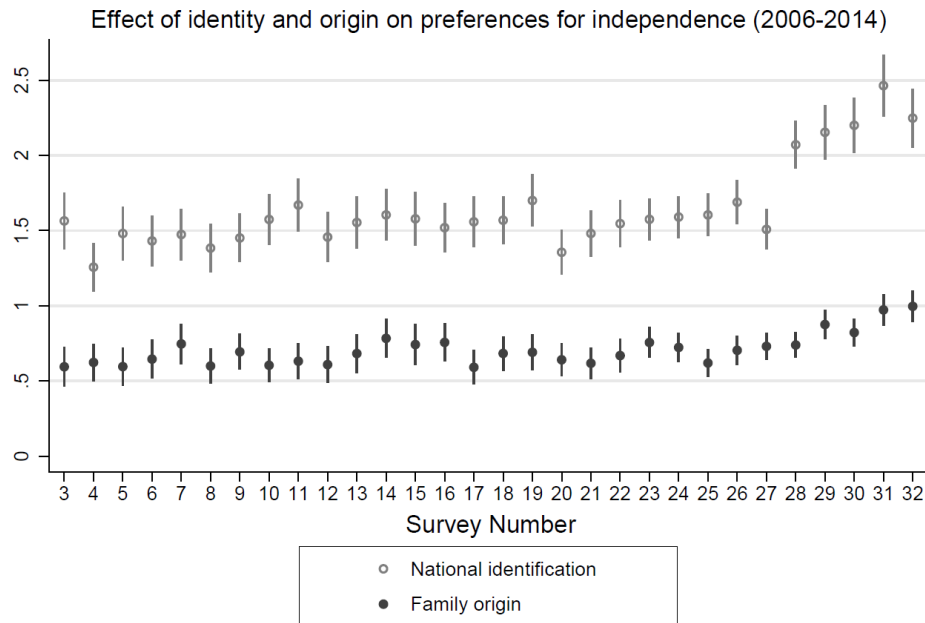
Identificació nacional: causa o conseqüència? Els efectes del debat sobre la independència en la identitat dels catalans

com a element de comparació l'efecte del lloc de naixement propi i dels pares (origen familiar), un component tradicionalment entès com a exogen a les preferències. En aquest altre cas, l'assumpció d'exogeneïtat estaria menys en qüestió. És bastant obvi que les preferències territorials de l'individu no tenen capacitat per canviar el lloc de naixement propi o dels pares. A més, l'origen familiar és considerat un important predictor de les preferències territorials.

Hem calculat un seguit de regressions logístiques bivariades per predir les preferències per la independència utilitzant per un costat identificació nacional i per altre origen familiar. La gràfica 2 mostra els efectes d'ambdues variables, representant els coeficients *logit* al llarg de tot el període observat. En termes generals, veiem que la identitat té un impacte més gran en les preferències que l'origen familiar. Una explicació d'això és la proximitat en la cadena causal d'aquesta variable. La identificació nacional és lògicament posterior a factors com l'origen familiar o la llengua materna, i pot ser influïda per elements més o menys contemporanis com el lloc de residència, el consum de mitjans de comunicació o les xarxes socials. Per tant, la identitat pot acumular l'efecte de factors previs com el mateix origen familiar. Tanmateix, l'efecte de la identitat també pot incloure l'impacte de les preferències en la identitat seguint el camí causal invers. El gràfic indica que l'impacte de la identificació nacional en el suport a la independència ha crescut força des de 2012, mentre els efectes de l'origen familiar només s'han intensificat lleugerament.

Aquesta inflació sobtada dels efectes pot apuntar, precisament, al mecanisme que defensem en aquest treball: la naturalesa endògena de la identificació ha crescut en els darrers temps a Catalunya, i el suport a la independència ara la condiona més. El coeficient de regressió és un estadístic de resum que pot potencialment incloure efectes directes, indirectes, condicionals, i recíprocs. Nosaltres sostenim la hipòtesi que aquesta inflació sobtada dels coeficients en els models bivariats pot estar emmascarant una relació recíproca, que ha anat guanyant importància en temps recents.

Gràfic 2. Coeficients logit provinents de regressions bivariades, 2006-14 (CEO).

Hipòtesis i mecanismes

Basant-nos en les evidències presentades abans, podem formular dues hipòtesis per a ser testades en la secció següent, i un possible mecanisme causal per a la nostra segona hipòtesi.

- Hipòtesi 1: La identificació nacional i les preferències per la secessió estan relacionades recíprocament.

Contràriament a la forma tradicional d'entendre la identificació com un tret fix i exogen dels individus que influeix a les actituds polítiques, nosaltres considerem que la identitat és endògena a les preferències polítiques. Per tant, més enllà del camí causal "convencional" des de la identificació nacional a les preferències per la secessió, afirmem que existeix un camí causal invers "no-convencional" que va de les preferències per l'organització territorial a la identificació nacional. Aquesta hipòtesi es fonamenta en la perspectiva constructivista sobre política de la identitat.

- Hipòtesi 2: El camí causal "no-convencional" de les preferències per la secessió a la identificació nacional ha adquirit cada cop més importància al llarg del temps a Catalunya.

L'evidència preliminar presentada en la secció anterior apunta a que allò que anomenem camí causal "no-convencional" des les preferències territorials a la identificació nacional ha esdevingut cada cop més rellevant a Catalunya. Una percepció de greuge polític i, en menor mesura, econòmic

Identificació nacional: causa o conseqüència? Els efectes del debat sobre la independència en la identitat dels catalans

Àmpliament difosos hauria alimentat el suport a la independència entre un segment de la població catalana que no té una identitat catalana exclusiva. Sostenim que aquest canvi en les preferències hauria influït en la identificació nacional de la gent, tot incrementant la identificació exclusivament catalana.

Fem constar, així mateix, que el cas català aconsegueix moltes de les precondicions perquè eventualment es produeixin canvis en la identitat nacional (Hierro 2013). Primer, Catalunya forma part d'un estat multinacional (Espanya) i, per tant, els catalans tenen a la seva disposició un "repertori de nacions" amb què es poden identificar. Segon, la identificació tant amb Espanya com amb Catalunya es troba més definida en termes de residència i voluntarietat que no pas en trets primordials estables. I tercer, hi ha un ampli segment de la població que té simultàniament algun grau d'identificació tant amb Catalunya com amb Espanya i que és susceptible de canviar (Hierro 2013). Això converteix la nostra segona hipòtesi en més plausible.

Mecanisme proposat: reducció de la dissonància

Per quin motiu el canvi en les preferències territorials hauria de tenir un efecte en la identificació nacional? Si, com sostenim, el canvi que implica donar suport a la secessió estigués motivat per factors no directament relacionats amb la identitat nacional, per quina raó caldria esperar que aquesta preferència política recentment adquirida hagués de tenir repercussions en la identitat nacional?

Un mecanisme plausible seria un procés psicològic de canvi d'actituds per mitjà de la reducció de la dissonància cognitiva. En psicologia, la dissonància cognitiva, junt amb les influències socials, és considerada una de les fonts principals del canvi d'actituds. La teoria de la dissonància cognitiva va ser desenvolupada originàriament per Festinger (1957). Es basa en la idea que la gent té una tendència a buscar la consistència entre les seves creences, o entre les seves creences i les seves accions. Quan un individu manté dues o més creences contradictòries, o manté una creença i realitza una acció que hi està en contradicció, això li genera un estrès o malestar psicològic. El desassossec mental produït per la dissonància cognitiva faria que l'individu intentés reduir-la tot buscant d'aconseguir un estat de congruència. Una de les formes d'apaivagar la dissonància és substituint la creença o el comportament inconsistent per un de consistent. La pressió per reduir la dissonància cognitiva depèn de la magnitud d'aquesta dissonància. Aquesta magnitud i el subsegüent estrès psicològic depèn també de la importància de les creences i de la proporció d'elements dissonants respecte als consonants.

En el context català, hem presenciat un canvi inicial en les preferències territorials. Un segment de la població ha canviat en la direcció de donar suport a la independència probablement a través d'un

processament sistemàtic⁴: copsant la cadena d'esdeveniments contextuals, i canviant conscientment el seu punt de vista com a resposta. Una altra part ho pot haver fet per la via del processament heurístic⁵: observant les posicions i reaccions dels seus referents (líders dels partits, comentaristes dels mitjans de comunicació, i altres actors rellevants).

Per la teoria de la dissonància cognitiva sabem que la magnitud de l'estrès i la pressió per reduir-lo es troba en funció de la rellevància de l'actitud. El suport a la independència es pot considerar una actitud altament rellevant des de diferents perspectives: té profundes implicacions polítiques, i es pot entendre com un element central en el corpus de creences polítiques de l'individu. Està relacionat amb l'atribució de legitimitat política, i vinculada amb quin és el govern que es considera la principal font d'autoritat. L'adopció d'una posició independentista implica trencar amb antigues lleialtats, vincles i legitimitats.

Podem considerar que optar per la independència pot arribar a produir una considerable inquietud en aquells que mantenen identitats no exclusivament catalanes. El fet de sentir-se espanyol però voler la independència de Catalunya, tot i que analíticament és perfectament compatible, pot generar una sensació d'incongruència. Aquesta tensió que operaria a un nivell subconscient acabaria sent una poderosa font de motivació per canviar la categoria d'identificació nacional. Les persones que experimentessin aquest malestar reajustarien la seva identificació nacional per a mantenir-la congruent amb les seves noves preferències secessionistes. Aquest canvi retardat en la identificació nacional no implica l'adopció d'una nova identitat, sinó només reforçar-ne una que ja existia.

En un context en el qual força ciutadans tenen identifications duals, només es necessita reafirmar una de les identitats i restar importància a l'altra. Nosaltres suggerim, per tant, que al menys per un segment de la població que actualment dóna suport a la independència i abans no ho feia, optar pel trencament amb Espanya i seguir mantenint algun grau d'identitat espanyola pot resultar dissonant. En una situació d'aquest tipus, caldria esperar un augment agregat en el nombre d'individus que passen a identificar-se com a exclusivament catalans, tal com s'observa a la Catalunya actual. Per suposat, una prova directa d'aquest mecanisme causal requeriria un disseny d'investigació diferent (a les conclusions esmentem la possibilitat de testar-ho per mitjà d'experiments). Tot i això, sostenim que aquest argument és el que millor encaixa amb l'evidència disponible.

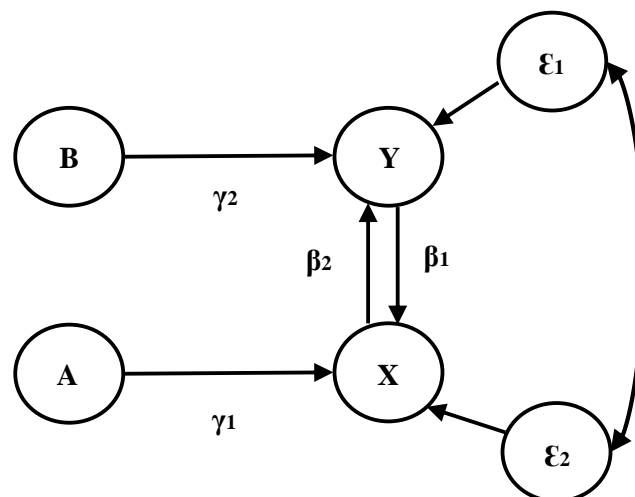
⁴ Aquest tipus de processament opera en els individus que tenen alta motivació per parar atenció al missatge, atès que el tema és molt rellevant per a ells, i tenen l'habilitat cognitiva per a pensar profundament en ell. En últim terme, esdevenen persuadits per la lògica de l'argument, i canvien la seva actitud o creença en resposta. Aquest canvi implica internalització, la qual cosa suposa un canvi d'actitud de caràcter més prolongat i estable.

⁵ Aquest tipus de processament té lloc quan els individus tenen baixa motivació per processar el missatge. Els individus no es focalitzen en l'argument o el contingut del missatge en sí. Enlloc d'això, utilitzen senyals o indicacions fàcilment accessibles i sense contingut, com per exemple l'autoritat o el prestigi de la font emissora del missatge. Aquest tipus de processament no implica internalització, i per tant el canvi d'actitud resultant és més inestable i temporal.

Anàlisi empírica: Un model per mesurar relacions recíproques

La nostra intenció és aportar una evidència més directa de la relació causal recíproca entre identificació nacional i preferències per la secessió, així com estudiar-ne la seva evolució. No obstant això, no disposem del tipus de dades panel que ens permetrien realitzar el test més directe, basat en els efectes creuats retardats (*cross-lagged effects*). Enlloc d'això, disposem només d'enquestes repetides de tall transversal (*repeated cross-sections*). En aquesta situació, l'opció més apropiada per tractar les relacions recíproques són els models d'equacions estructurals no-recursius (veure Wong i Law 1999). Utilitzant l'anàlisi d'equacions estructurals és possible testar si dos constructes estan recíprocament relacionats, analitzant l'estructura de covariància observada contra un model causal no-recursiu pre-determinat amb dades de tall transversal (Berry 1984). En una relació causal recíproca, dues o més variables estan relacionades en un bucle causal. L'especificació d'almenys un factor exogen per cada endogen és una condició necessària per a la identificació. En un model causal no-recursiu bàsic com el que es presenta al gràfic 3, X i Y són les dues variables endògenes, A i B són les dues variables instrumentals d'X i Y respectivament, els paràmetres γ_1 , γ_2 , β_1 i β_2 són coeficients de camí, i ε_1 i ε_2 són els errors de X i Y. També hi ha una fletxa que connecta els termes d'error entre ells; tret distintiu d'aquest tipus de models.

Gràfic 3. Model no-recursiu d'equacions estructurals per estimar una relació recíproca entre Y i X amb variable exògenes.

Un element central d'aquests tipus de models per a trobar-se identificats és la presència de variables exògenes amb camins causals dirigits a les endògenes. Quan les variables exògenes prediuen només una variable endògena s'anomenen variables instrumentals. Es considera que les variables instrumentals han de ser especificades a priori sobre la base de teories adequades i plausibles. A

més, s'ha de permetre que els termes d'error de les dues variables endògenes en els models no-recursius estiguin correlacionats (veure Wong i Law 1999). Això és perquè bona part de l'error en la predicció d'una de les variables recíprocament relacionades (X) es deurà a l'altra (Y). Atès que X és també la causa d'Y, els errors a l'hora de predir X passaran a formar part de l'estimació d'Y (Schaubroeck 1990). Per tant, els residus de les dues equacions predictives estaran correlacionats. Si aquesta correlació no s'especifica en el model, les anàlisis podrien estar esbiaixades, tant més com més intensa sigui la correlació entre els errors. Wong i Law (1999) aporten evidències en aquesta direcció: si la correlació no s'especifica, els models aporten estimacions poc fiables.

La principal crítica als models no-recursius es refereix a la manera en que incorporen el factor temps: la seqüència temporal entre causa i efecte; atès que utilitzem dades de tall transversal. S'acostuma a considerar que els models longitudinals són més apropiats que els de tall transversal a l'hora de testar les relacions recíproques perquè les causes haurien de precedir els efectes. La lògica d'aquest argument és que una relació recíproca no s'hauria de poder observar en un sol moment en el temps. En aquesta línia, els investigadors Hunter i Gerbing (1982) sostenen que els models d'efectes creuats retardats amb dades panel són la millor opció per testar les relacions bidireccionals entre dos constructes. No obstant això, Wong i Law (1999), amb una sèrie de proves estadístiques, demostren com l'ús de models no-recursius amb dades de tall transversal en són una bona aproximació. També sostenen que sense conèixer la durada exacta del retard temporal entre causa i efecte, els models longitudinals poden no ser necessàriament superiors als de tall transversal. Si l'interval de temps entre causa i efecte és suficientment reduït, els models no-recursius de tall transversal poden constituir una representació plausible de la realitat. A més, no sempre és possible per als investigadors tenir dades que encaixin amb la durada exacta dels efectes creuats retardats. En aquests casos, utilitzar un model recursiu com a proxy és una alternativa viable per a estudiar relacions recíproques.

Wong i Law mencionen que l'adequació dels models no-recursius depèn també de l'estabilitat temporal dels efectes creuats retardats subjacents: com més forta sigui aquesta estabilitat, més adequat serà el model no-recursiu. L'adequació també dependrà de l'efecte de les variables instrumentals en la variable endògena. Quan les variables instrumentals tinguin efectes més forts en les seves corresponents variables endògenes, el model no-recursiu funcionarà millor⁶. La grandària de la mostra també té un impacte: mostres més grans augmenten la probabilitat d'extreure les conclusions correctes. A partir de les seves verificacions estadístiques, Wong i Lang conclouen que els models no-recursius tendeixen a subestimar la veritable relació recíproca subjacent. Per tant, els resultats dels nostres models poden interpretar-se com una estimació a la baixa de la veritable relació bidireccional.

---

⁶ *Ceteris paribus*, tindriem més oportunitats d'identificar un efecte significatiu de la variable endògena amb un instrument més feble cap a l'endògena amb un instrument més fort. Un instrument feble implica un terme d'error més gran per al seu component endogen, la qual cosa permet que l'error aleatori tingui més efecte en les estimacions finals.

Identificació nacional: causa o conseqüència? Els efectes del debat sobre la independència en la identitat dels catalans

Resultats

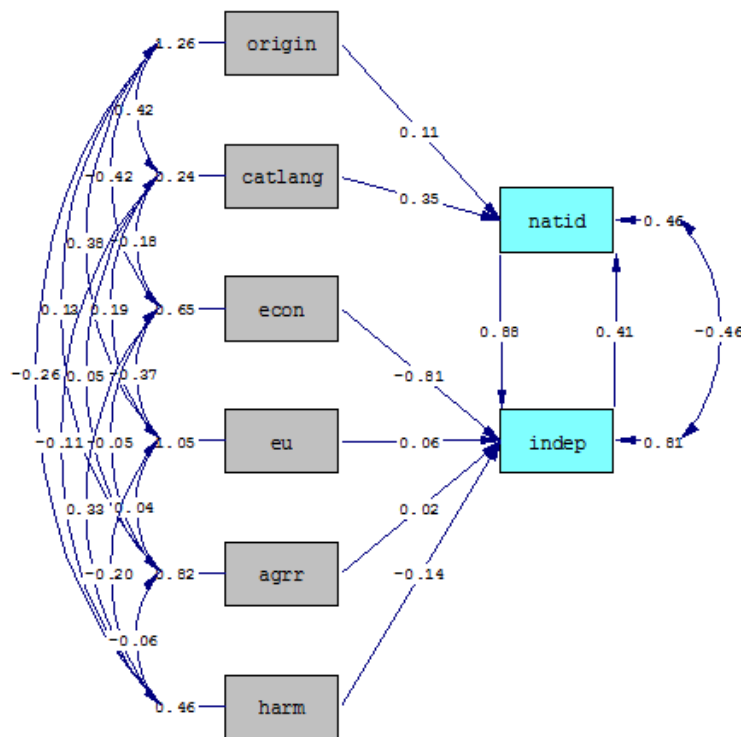
Hem definit un seguit de models no-recursius d'equacions estructurals utilitzant dades d'enquestes repetides de tall transversal provinents dels Baròmetres d'Opinió Política del CEO i també del CIS, els instituts d'estudis d'opinió oficials del Govern de Catalunya i Espanya respectivament. Per a testar la hipòtesi 1, especificuem un model no-recursiu utilitzant dades d'una enquesta CAPI representativa de la població catalana realitzada pel CEO el primer semestre de 2014. Aquesta onada inclou un conjunt de preguntes que es poden utilitzar com a exògenes a les preferències per la secessió. En concret, fem preguntes sobre les conseqüències econòmiques de la secessió (econ), la probabilitat que Catalunya sigui exclosa de la UE després d'una hipotètica secessió (EU), la plausibilitat d'arribar a un acord amb Espanya en l'últim moment (agrr), i una estimació dels efectes que una eventual secessió tindria en la convivència entre els catalans (harm). Versions d'aquests ítems han estat testades prèviament en experiments d'enquesta, i s'ha pogut demostrar que tenen un cert efecte exogen en les preferències per la secessió (veure CEO REO 737, i Muñoz i Tormos 2014). La variable dependent és el vot en un hipotètic referèndum (indep). L'enquesta conté el text literal de la doble pregunta de la consulta. L'indicador ha estat transformat en una variable ordinal que representa el contínuum actitudinal que va des del rebuig total que Catalunya esdevingui un nou estat d'Europa (el vot "no"), fins al total acord amb la secessió (el vot "sí-sí").

L'altra part de la relació recíproca l'encarna la identificació nacional (natid). Utilitzem l'escala bipolar Moreno-Linz, regularment introduïda en la majoria d'enquestes polítiques a Espanya i Catalunya. Com a factors exògens de la identificació nacional utilitzem dos indicadors habituals relacionats amb trets d'ascendència. Incloem l'origen familiar (origin), un indicador compost que combina l'origen propi i el dels pares. Classifica els enquestats entre aquells que van néixer a la resta d'Espanya, els nascuts a Catalunya de pares nascuts a Espanya, els nascuts a Catalunya amb només un dels dos progenitors nascuts a Catalunya, i els nascuts a Catalunya de pares nascuts a Catalunya. El lloc de naixement no és una elecció per a l'enquestat, sinó un tret determinista. En aquest sentit, pot ser considerat un factor exogen fort. Ha estat tradicionalment vist com un element predictiu de la identificació nacional, però en canvi no és raonable pensar que la identificació nacional tingui capacitat per canviar origen familiar. Utilitzem un factor exogen addicional: el català com a llengua que es va aprendre primer. De nou, aquest és un tret demogràfic sobre el qual l'individu té poca capacitat d'elecció. En tot cas, és elecció dels pares, i està relacionat amb els orígens familiars i el context social en el que la família es troba incrustada. La identificació nacional pot fer canviar la llengua que un adult escull parlar en la seva vida diària, però no pot canviar l'idioma en que va ser educat.

Per tant, en el nostre model incloem dos factors exògens per la identificació nacional i quatre per les preferències per la secessió. Especificuem una relació recíproca entre aquests dos factors endògens, i una correlació addicional entre els termes d'error. El gràfic 4 mostra el model i els seus resultats. El model és estable i l'ajust adequat, com indica l'estadístic RMSEA i el valor no significatiu de la prova

Chi-Quadrat. Les fletxes que corresponen a la relació recíproca entre els dos components endògens confirma les nostres expectatives. Els efectes van ràpidament en ambdues direccions, i si el procés causal s'ha estabilitzat, els coeficients indiquen com eren els efectes durant el procés. El camí causal "normal" és el dominant. El coeficient que va de la identificació nacional a les preferències per la secessió és el que té un valor més alt (0,88). No obstant això, la trajectòria causal inversa, de les preferències secessionistes a la identificació nacional, és significativa i rellevant, amb un coeficient de 0,41. Respecte a la força dels instruments, la llengua catalana sembla un instrument millor que l'origen. I les expectatives econòmiques són el millor instrument de les preferències secessionistes. En ambdós casos, els coeficients dels instruments més forts són significatius.

Gràfic 4. Model causal no-recursiu amb dades de tall transversal de la relació recíproca entre identificació nacional i preferències per la secessió amb components exògens, abril 2014 (CEO).

Chi-Square=3.35, df=4, P-value=0.50172, RMSEA=0.000

Tenint en compte els resultats d'aquest model, podem concloure amb seguretat que la nostra primera hipòtesi sobre l'existència d'una relació recíproca entre preferències i identitat no queda rebutjada. Però, què succeeix quan incorporem la dimensió temporal? En quina direcció ha evolucionat aquesta relació recíproca al llarg del temps? Una de les principals dificultats és reproduir el model principal en diferents moments en el temps. Des d'un punt de vista tècnic, l'adequació de la comparació en el

Identificació nacional: causa o conseqüència? Els efectes del debat sobre la independència en la identitat dels catalans

temps depèn de l'estabilitat de l'estructura subjacent dels efectes creuats retardats. Aquesta estructura pot haver canviat, la qual cosa comportaria males estimacions per part dels models. També hi ha una dificultat pràctica: obtenir indicadors equivalents o anàlegs per comparar les diferents onades. Les preguntes respecte a les expectatives econòmiques de la secessió només hi són presents en els últims dos anys de les enquestes del CEO. I les preguntes en què s'interroga explícitament sobre la independència de Catalunya són escasses al llarg del temps. Hem de remuntar-nos a 2001 per trobar una enquesta del CIS (la número 2410) amb una pregunta similar.

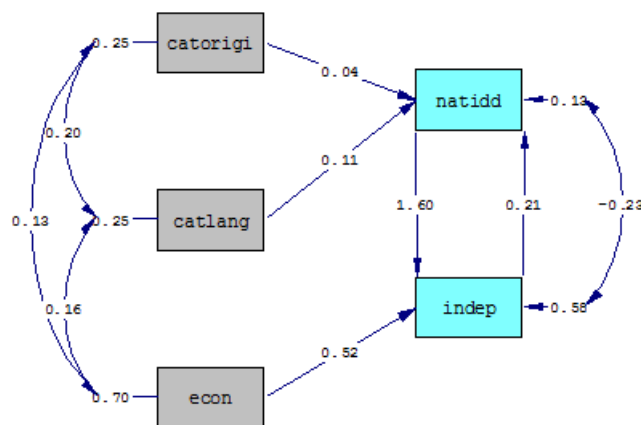
Aquesta enquesta del CIS conté mesures anàlogues en referència a les expectatives econòmiques, així com indicadors comparables per identificació nacional i els seus components exògens. La pregunta sobre les expectatives econòmiques també es formula utilitzant un text que no menciona explícitament l'economia, sinó el nivell de vida. La identificació nacional i els seus components exògens són mesurats amb indicadors equivalents. El lloc de naixement propi i dels pares, i la llengua primera són fàcilment reconstruïbles. En l'últim cas, utilitzem la llengua materna com una mesura gairebé equivalent a la llengua primera. Ambdues variables exògenes s'inclouen en format dicotòmic. La preferència per la secessió es mesura amb una pregunta dicotòmica sobre si s'està a favor o en contra d'una hipotètica independència de Catalunya. Aquest format és lleugerament diferent però pot ser considerat equivalent al que s'utilitza en enquestes recents que pregunten sobre què votaria l'enquestat en un eventual referèndum (sí o no).

El context de 2001 és objectivament diferent a l'actual, i podria encabir-se en la categoria de "normalitat" en termes de la relació entre identitat i secessionisme. Era un moment en què la clivella centre-perifèria era activada només temporalment. El Partit Popular governava el país amb majoria absoluta, per la qual cosa les elits nacionalistes catalanes tenien incentius per activar momentàniament l'eix de competència nacional. En aquell moment, la quantitat de població a favor de la independència i la que es considerava exclusivament catalana era encara minoritària. Aquest període pot servir com a il·lustració de l'època "normal", en la qual la identificació nacional era la principal font de les preferències per la secessió, i la independència de Catalunya continuava sent la tercera opció preferida d'organització territorial de l'Estat.

Definim una versió estilitzada del model principal que conté les variables mínimes que poden considerar-se com a comú denominador, per a poder fer comparacions al llarg del temps, utilitzant l'enquesta del CIS de 2001 i les del CEO de 2012 i 2013. L'estructura d'aquest model bàsic està format per cinc variables. Mantenim els dos factors exògens de la identificació nacional: origen familiar i llengua primera; i un factor exogen per les preferències per la secessió: les expectatives econòmiques de la secessió. Es tracta d'una versió simplificada del model principal que encara reté els seus components més importants i és útil per extreure conclusions diacròniques. El gràfic 5 mostra el model i els resultats per a la nostra primera observació (CIS 2001). Atenent als coeficients de la relació recíproca, podem veure que el camí causal "normal" era força més rellevant en aquesta

època. El coeficient de la identitat a les preferències (1,60) supera en escreix el que va de les preferències a la identitat (0,21). La solució és estable i l'ajust del model adequat.

Gràfic 5. Model causal no-recursiu amb dades de tall transversal de la relació recíproca entre identitat nacional i preferència per la secessió amb variables exògenes, març 2001 (CIS).

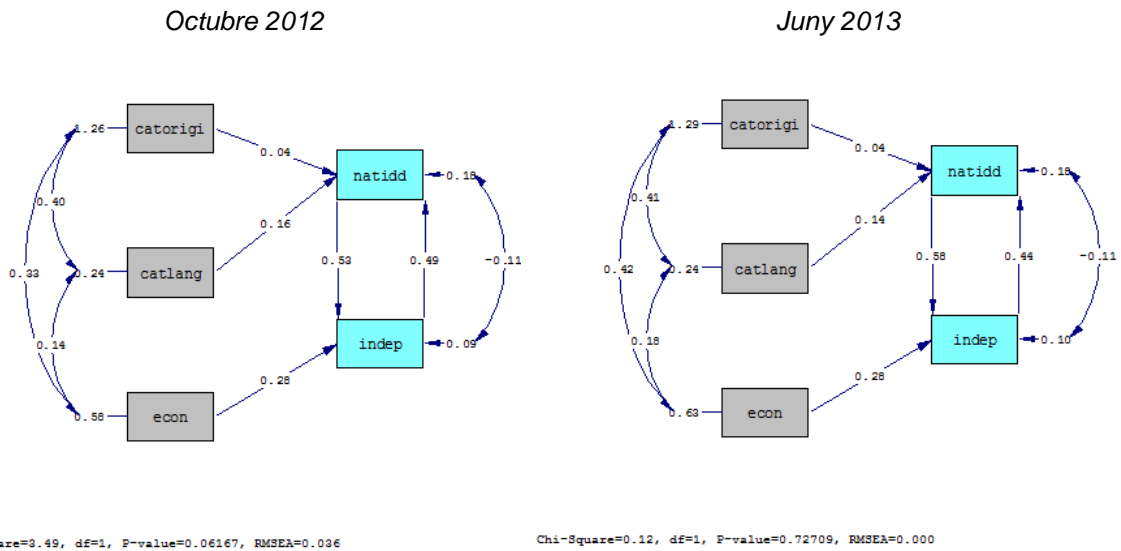

Chi-Square=0.04, df=1, F-value=0.83307, RMSEA=0.000

Si repetim el mateix model amb dades de 2012 i 2013 (gràfic 6), podem veure que en temps recents el camí causal invers ha augmentat en importància. De fet, ambdues fletxes s'han igualtat en magnitud. El coeficient del camí "causal" normal de la identitat a les preferències és encara lleugerament més elevat, però el del camí causal invers de les preferències a la identitat ha arribat a tenir un valor molt similar en temps recents. Avui dia, la manera com les preferències secessionistes influencien la identificació nacional a Catalunya ha esdevingut molt més important que en el passat. Aquests resultats parlen en favor de la nostra segona hipòtesi, que com a resultat no queda rebutjada per l'anàlisi empírica.

Identificació nacional: causa o conseqüència? Els efectes del debat sobre la independència en la identitat dels catalans

Gràfic 6. Model causal no-recursiu amb dades de tall transversal de la relació recíproca entre identitat nacional i preferència per la secessió amb variables exògenes, (CEO).

Conclusions

En aquesta recerca hem mostrat com a Catalunya la identitat nacional i les preferències per la independència estan relacionades de forma recíproca. El recent augment en el suport a la secessió entre la població catalana no va venir precedit per un canvi similar en la identitat nacional, per la qual cosa podem assumir que hi ha altres factors que l'han alimentat. Els canvis en el context polític i econòmic, i una intensa mobilització liderada pels moviments en favor de la independència estan probablement relacionats amb aquest canvi en les preferències territorials dels catalans (Muñoz i Guinjoan 2013, Muñoz i Tormos 2015). No obstant això, la identitat nacional no ha continuat inalterada: la identitat exclusivament catalana ha augmentat notòriament des del 2012, i nosaltres sostenim que aquest canvi abrupte ha estat motivat pel creixement previ en el suport a la independència.

L'evidència presentada aquí constitueix un exemple de com canvis polítics poden remodelar les identitats nacionals. Els resultats contradiuen la concepció tradicional que entén les identitats com a trets fixes i exògens en els estats multinacionals. El fet que els ciutadans escullin identificar-se amb el grup majoritari o minoritari és contingent i depèn de les seves preferències polítiques. Per tant, la política (i les polítiques) ètniques i nacionalistes no poden ser considerades com si simplement "reflectissin" les divisions identitàries, sinó com a forces capaces de donar forma a les identitats, fins i tot en el curt termini.

La nostra evidència és robusta en el fet de mostrar la natura recíproca de la relació, i com aquesta ha incrementat al llarg del temps. No obstant això, el mecanisme causal suggerit per explicar l'augment de l'efecte de les preferències en la identitat –la dissonància cognitiva- no l'hem pogut testar. No disposem de dades panel amb informació sobre identificació i preferències territorials per poder rastrejar els camins individuals del canvi que es deriva de les tendències agregades. Una estratègia empírica alternativa per testar si efectivament trobem dissonància cognitiva i reducció de la dissonància en la relació entre preferències territorials i identitat nacional podria basar-se en els experiments d'enquesta o de laboratori.

- Darden, Keith. 2014. *Resisting Occupation: Mass Schooling and the Creation of Durable National Loyalties*. Cambridge: Cambridge University Press [Forthcoming].
- Dickson, Eric and Kenneth Scheve. 2010. "Social Identity, Electoral Institutions, and the Number of Candidates", *British Journal of Political Science* 40(2): 349-375.
- Eagly, Alice, i Shelly Chaiken (1995). "Attitude Strength, Attitude Structure and Resistance to Change", a R. Petty and J. Kosnik (Eds.), *Attitude Strength*. (pp. 413-432). Mahwah, NJ: Erlbaum.
- Eifert, Benn, Edward Miguel, i Daniel N. Posner. 2010. "Political Competition and Ethnic Identification in Africa", *American Journal of Political Science* 54 (2): 494-510.
- Fearon, James, i David Laitin. 2000. "Violence and the Social Construction of Ethnic Identity", *International Organization* 54 (4): 845-77.
- Festinger, Leon. 1957. *A Theory of Cognitive Dissonance*. California: Stanford University Press.
- Finkel, Steven E. 1995. *Causal Analysis with Panel Data*. Thousand Oaks, CA: Sage.
- Gawronski, Bertram, i Fritz Strack (Eds.). (2012). *Cognitive Consistency: A Fundamental Principle in Social Cognition*. Nova York: Guilford Press
- Guibernau, Montserrat. 2006. "National identity, devolution and secession in Canada, Britain and Spain", *Nations and Nationalism* 12 (1): 51-76.
- Hess, Robert D., i Judith V. Torney. 1967. *The Development of Political Attitudes in Children*. Chicago: Doubleday & Company, Inc.
- Hierro Hernández, M. J. 2013. *Changes in National Identification: A Study of the Catalan Case*. Madrid: Instituto Juan March de Estudios e Investigaciones, Centro de Estudios Avanzados en Ciencias Sociales.
- Hyman, Herbert H., i Eleanor Singer. 1968. *Readings in Reference Group Theory and Research*. Nova York: Free Press.
- Hunter, John E., i David W. Gerbing. 1982. "Unidimensional Measurement, Second Order Factor Analysis, and Causal Models", *Research on Organizational Behavior* 4: 1104-1122.
- Kalyvas, Stathis. 2008. "Ethnic Defection in Civil War." *Comparative Political Studies* 41 (8): 1043-68.
- Laitin, David. 1989. "Linguistic Revival: Politics and Culture in Catalonia". *Comparative Studies in Society and History*, 31(2): 297-317.
- Laitin, David. 1998. *Identity in Formation: The Russian-Speaking Populations in the Near Abroad*. Ithaca, NY: Cornell University Press.
- Martínez-Herrera, Enric. 2002. "From National-Building to Building Identification with Political Communities: Consequences of Political Decentralisation in Spain, the Basque Country, Catalonia and Galicia, 1978-2001", *European Journal of Political Research* 41 (4): 421-453.
- Martínez-Herrera, Enric. 2009. "Federalism and Ethnic Conflict Management: Rival Hypotheses, the Attitudinal Missing Link and Comparative Evidence", a Jan Erk i Wilfried Swenden eds., *New Directions in Federalism Studies*. Londres: Routledge.
- Moreno, Luis, Ana Arriba, i Araceli Serrano. 1998. "Multiple Identities in Decentralized Spain: The Case of Catalonia" *Regional and Federal Studies* 8 (3): 65-88.

Identificació nacional: causa o conseqüència? Els efectes del debat sobre la independència en la identitat dels catalans

Miley, Thomas Jeffrey. 2006. *Nacionalismo y política lingüística: el caso de Cataluña*. Madrid: Centro de Estudios Políticos y Constitucionales.

Muñoz, Jordi, i Marc Guinjoan. 2013. "Accounting for Internal Variation in Nationalist

Mobilization: Unofficial Referendums for Independence in Catalonia (2009-11)", *Nations and Nationalism*, 19(1): 44-67.

Muñoz, Jordi y Raúl Tormos (2015): "Economic Expectations and Support for Secession in Catalonia: Between Causality and Rationalization", *European Political Science Review* 7: 315-341.

Peisakhin, Leonid V. 2012. "In History's Shadow: Persistence of Identities and Contemporary Political Behavior", a *Estudios = Working papers ; 2012/272*. Madrid: Centro de Estudios Avanzados en Ciencias Sociales.

Posner, Daniel. 2004. "The Political Salience of Cultural Difference: Why Chewas and Tumbukas Are Allies in Zambia and Adversaries in Malawi", *American Political Science Review* 98(4): 529-545.

Rendon, Sílvio. 2007. "The Catalan Premium: Language and Employment in Catalonia", *Journal of Population Economics* 20(3): 669-686.

Rohner, Dominic, Thoening Mathias i Fabrizio Zilibotti. 2013. "Seeds of distrust: conflict in Uganda", *Journal of Economic Growth* 18(3): 217-252.

Schaubroek, John (1990): "Investigating Reciprocal Causation in Organizational Behavior Research", *Journal of Organizational Behavior* 11: 17-28.

Sears, David O. i Carolyn L. Funk. 1999. "Evidence of the Long-Term Persistence of Adults' Political Predispositions", *The Journal of Politics* 61(1): 1-28.

Van Evera, Stephen. 2001. "Primordialism Lives!", *APSA-CP Newsletter of the Organized Section in Comparative Politics of the American Political Science Association*, 12(1): 20-21.

Wimmer, Andreas. 2007. "Elementary Strategies of Ethnic Boundary Making", *Ethnic and Racial Studies* 31(6): 1025-1055.

Wong, Chi-Sum, i Kenneth S. Law. 1999. "Testing Reciprocal Relations by Nonrecursive Structural Equation Models Using Cross-Sectional Data", *Organizational Research Methods* 2 (1): 69-87.

